

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра диференціальної і спеціальної психології

Навчально-методичні рекомендації
з дисципліни "Методологія та організація наукових досліджень"

Спеціальність: 053 - Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Одеса-2018

Навчальний курс **«Методологія та організація наукових досліджень»** є одним із курсів циклу фундаментальної підготовки магістрів психологів. Головною метою курсу є цілісне викладання проблем методології та формування системи теоретичних та практичних знань з організації наукових досліджень та придбання навиків проведення самостійних наукових досліджень. Світовий досвід показує, що успіх наукового дослідження визначається здатністю науковця проводити системний аналіз теоретичних та емпіричних даних за допомогою сучасних статистичних програмних пакетів саме тому навчальний курс **«Методологія та організація наукових досліджень»** є актуальним, має велике практичне значення, спрямований на систематизацію вже отриманих знань та знайомство студентів з методологічними, методичними та понятійними засадами наукових досліджень.

Мета підготувати магістрів до майбутньої наукової та практичної діяльності та взаємодії з досліджуванним контингентом.

Завдання:

сприяння формуванню компетенцій створювати стратегію психологічної наукової діяльності.

- здатність розробляти системний підхід до наукового психологічного дослідження.
- усвідомлення закономірностей наукової та практичної діяльності у професійному становленні.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

а) загальних (ЗК): КСО.4 - здатність до критичного аналізу, оцінки і синтезу нових та складних ідей; КСО.8 - знання сучасної системи організації та управління наукових установ та ВНЗ; КСО.10 – здатність до самостійної науково-дослідної діяльності, кваліфіковане узагальнення наукових і експериментальних даних, самостійна підготовка публікацій у вітчизняних та зарубіжних виданнях, патентування отриманих досягнень.

б) фахових загальних (КФЗ): КЗП.05 - фундаментальні знання про системне моделювання психологічних феноменів як метод загальнонаукового рівня; КЗП.08 - поглиблене знайомство з науковими психологічними теоріями та концепціями, що визначають спрямованість сучасних психологічних шкіл; КЗП.12 - здатність організувати та управляти експериментальною роботою групи психологів.

в) спеціальних фахових (КФС): КЗП.03 - базові знання про специфіку психіки її системність та розуміння системного зв'язку базових категорій психологічної науки; КЗН.03 базові знання основ методології науки, закономірностей її розвитку, розуміння науки як системи знань, діяльності та соціального інституту, класифікації методів наукового знання; КЗН.04 - спроможність виконання наукових досліджень з застосуванням сучасних методологічних основ реалізації експерименту; КЗН.06 - базові знання в галузі сучасних інформаційних технологій; уміння використовувати програмні засоби і інтернет-ресурси з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу.

Очікувані результати навчання. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- загальну структуру і типологію існуючих методів наукового дослідження;
- основні принципи щодо обирання та обґрунтування системи принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності;
- закономірності підготовки до дослідницького процесу згідно з поняттями методологічних рівнів;
- основні методи теоретичного та емпіричного дослідження;
- основні поняття і визначення математичних методів та методів статистичної обробки наукових даних;
- структуру дослідження, обробку та оформлення результатів наукового дослідження.

вміти:

- проводити аналіз, синтез, творче осмислення, оцінювання та систематизацію різноманітних інформаційних джерел для проведення наукових досліджень з використанням новітніх методів, технологій обробки та представлення інформації;

- створювати загальну структуру і типологію існуючих методів;
- моделювати основні процеси майбутнього дослідження з метою вибору методології дослідження;
- використовувати отримані фундаментальні знання і практичні навички на всіх етапах виконання науково-дослідної роботи включаючи пошук необхідної інформації, безпосереднє виконання досліду та обговорення отриманих результатів, формулювання теоретичних висновків;
- обґрунтовувати систему принципів і способів організації теоретичної і практичної діяльності;
- обирати емпіричний метод та інтерпретувати отримані дані;
- володіти методами та прийомами цілеспрямованої оптимізації умов збору даних наукових досліджень для рішення відповідних аналітичних задач.

Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Методологія наукового дослідження

Тема 1. Поняття наукового дослідження. Вимоги до наукового дослідження.

Види наукових досліджень. Наука як система знань. Наукознавство та його основні розділи. Поняття, зміст, мета і функції науки. Основні ознаки наукового дослідження. Системність, доказовість та теоретичність наукового дослідження. Емпіричні, логічні та теоретичні пізнавальні завдання наукового дослідження. Класифікація наукових досліджень. Наукове та побутове психологічне знання. Наукова проблема. Її ознаки. Характерні особливості теоретичного дослідження у психології. Оглядовий тип теоретичного дослідження. Аналітичний тип теоретичного дослідження. Конструюючий тип теоретичного дослідження. Ідеалізація як вищий рівень теоретичного дослідження. Мета-аналіз як метод теоретичного дослідження у психології.

Тема 2. Поняття методологія, метод, прийом у науковому дослідженні.

Типологія методів дослідження. Логіка та методологія наукового дослідження. Поняття системного, комплексного та цілісного підходу в науковому дослідженні. Загальнонаукові, часткові та спеціальні методи дослідження. Головні компоненти методики наукового дослідження. Поняття методології та методики наукових досліджень. Методологія теоретичних досліджень.

Загальнонаукові методи теоретичного дослідження: ідеалізація; формалізація; аналіз; синтез; індукція; дедукція; прийняття гіпотез; створення теорії; узагальнення. Основні компоненти сучасних теорій: вихідну експериментальну основу у вигляді фактів, що вимагають теоретичного пояснення; вихідну теоретичну основу – ідеалізовану модель найбільш суттєвих зв'язків з реальністю об'єкта теорії, яка створюється на основі сукупності першопочаткових постулатів, аксіом, гіпотез тощо; логіку теорії – багато допустимих у рамках теорії правил логічного висновку і доведень; сукупність теоретично виведених тверджень з їх доведенням, які є основним масивом теоретичного дослідження і теоретичних знань. Основні розділи теоретичних розробок наукового дослідження: вивчення суті процесу, явища; формування гіпотези дослідження, вибір, обґрунтування і розробка моделі; математизація моделі; аналіз теоретичних рішень, формулювання висновків. Основи методології досліджень емпіричного рівня. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень.

Тема 3. Теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження.

Загальнонаукові теоретичні методи. Аналіз та синтез, їх види: емпіричний, елементарно-теоретичний, структурногенетичний. Дедукція та індукція. Поняття загального та часткового. Аксіоматичний та історичний методи теоретичних досліджень. Моделювання та його принципи. Ідеалізація, гіпотеза і теорія. Загальна характеристика емпіричних методів. Спостереження й експеримент. Порівняння і вимірювання. Опитування як метод. Формалізація та аксіоматизація як методи наукового дослідження. Схема та зразок опису мануалів психодіагностичних методик. Характерні особливості емпіричного дослідження у психології. Описовий дизайн емпіричного дослідження. Індуктивно-кореляційний дизайн емпіричного дослідження. Дедуктивно-кореляційний дизайн емпіричного дослідження. Експериментальний дизайн емпіричного дослідження. Дизайн емпіричного дослідження із розробки та апробації психотехнології. Комбінований дизайн емпіричного дослідження.

Тема 4. Основні поняття і визначення математичних методів та методів статистичної обробки наукових даних. Поняття змінної. Види змінних.

Інтервальні (шкальні) змінні, їх характеристика та приклади. Порядкові (ординальні) змінні, їх характеристика та приклади. Номінальні змінні, їх характеристика та приклади. Характеристики нормального розподілу. Крива Гауса. Описові статистики в психологічних дослідженнях. Міри центральної тенденції. Міри розподілу змінних. Взаємовідносини між змінними (взаємозв'язок, казуальність). Обмеження при проведенні статистичного аналізу. Статистична гіпотеза, її взаємовідношення з науковою гіпотезою. Поняття про статистичний критерій. Генеральна сукупність і вибірка. Особливості перевірки статистичних гіпотез. Статистична значущість критерію (p -рівень). Статистичні критерії, що використовуються при аналізі кореляційних / асоціативних взаємозв'язків. Статистичні критерії, що використовуються при аналізі причинно-наслідкових взаємозв'язків. Поняття про коефіцієнти кореляції Пірсона, тау Кенделла та Спірмена та умови їх застосування. Поняття про коефіцієнти асоціації Хі-квадрат та К Крамера, d Сомерса, Ета та умови їх застосування. Поняття про F-критерій та умови його застосування. Поняття про коефіцієнти лінійної регресії, порядкової, бінарної та мультиноміальної логістичної регресії та умови їх застосування.

Змістовий модуль 2. Організація наукового дослідження

Тема 5. Структура дослідження. Розробка концептуальних положень і апарату дослідження. Структура дослідження: обґрунтування актуальності і визначення теми дослідження, його мети, завдання. Розробка концептуальних положень і апарату дослідження (гіпотези, методи, етапи, об'єкти, засоби). Вивчення теоретичного і практичного стану проблеми. Поняття актуальності дослідження та визначення ступеня його наукової розробки. Визначення об'єкта, предмета, теми дослідження. Збирання і відбір інформації для проведення дослідження. Попереднє ознайомлення з літературою та визначення головних напрямків дослідження. Формулювання загальної і проміжної цілей дослідження. Вибір методології, опорних теоретичних положень дослідження. Визначення ходу та передбачуваних результатів дослідження. Побудова гіпотези

дослідження, вибір методів дослідження. Види гіпотез: нульова, описова, пояснювальна, основна, робоча, прогностична.

Тема 6. Розробка та експериментальна перевірка моделі, головних ідей, концептуальних положень, що покладені в основу дослідження. Наукове пізнання і моделювання. Модель як метод описування системи. Організація і проведення експерименту. Обробка результатів спостереження. Емпірична верифікація моделі дослідження. Аналіз і узагальнення даних дослідження. Визначення репрезентативності висновків. Співставлення результатів дослідження із теорією. Аналіз розходжень. Уточнення теоретичних моделей, досліджень та висновків. Проведення додаткових експериментів. Реалізація результатів виконаного дослідження.

Тема 7. Обробка та візуалізація результатів дослідження. Обробка даних дослідження та оформлення результатів. Форми відображення результатів наукового дослідження: повідомлення, доповіді, тези, статті, дипломні роботи, розділи до монографій, науково-методичні рекомендації, навчальні посібники, дисертації, монографії. Поняття про візуалізацію результатів психологічного дослідження. Переваги та недоліки використання таблиць як засобів візуалізації. Переваги та недоліки діаграм та графіків як засобів візуалізації. Багаторівневі таблиці та OLAP-куби. Принципи побудови гістограм, лінійних графіків, секторних діаграм, стовпчикових діаграм, коробчатих графіків, діаграм розсіювання, кореляційних плеяд, дендрограм, мозаїчних діаграм, дискових діаграм. Підгонка кривих як метод візуалізації нелінійних взаємовідносин. Принципи побудови хордових діаграм, словесних хмар, шляхових діаграм. Принципи візуалізації результатів регресійного аналізу. Поширені помилки при візуалізації результатів психологічного дослідження.

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Наукове та побутове психологічне знання. Типи теоретичного дослідження.	2
2	Поняття методології та методу у науковому дослідженні. Типологія методів дослідження.	2
3	Теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження.	2
4	Основні поняття і визначення математичних методів та методів статистичної обробки наукових даних.	2
5	Структура дослідження. Розробка концептуальних положень і апарату дослідження	2
6	Розробка та експериментальна перевірка моделі, головних ідей, концептуальних положень, що покладені в основу дослідження.	2
7.	Обробка та візуалізація результатів дослідження	2
	Разом	14

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Поняття, зміст, мета і функції науки. / Підготовка до семінарських занять.	15
2	Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень. / Підготовка до семінарських занять.	15
3	Загальнонаукові теоретичні методи. / Підготовка до семінарських занять.	15
4	Описові статистики в психологічних дослідженнях. / Підготовка до семінарських занять.	15
5	Вибір методології, опорних теоретичних положень дослідження. / Підготовка до семінарських занять.	20
6	Модель як метод описування системи. / Підготовка до семінарських занять.	20
7	Форми відображення результатів наукового дослідження: повідомлення, доповіді, тези, статті, дипломні роботи, розділи до монографій, науково-методичні рекомендації, навчальні посібники, дисертації, монографії. / Підготовка до семінарських занять.	10
	Разом	110

Методи контролю

Усне опитування, перевірка конспектів, індивідуальних завдань, поточне оцінювання, завершальний модульний контроль

Критерії оцінювання

1. Наявність конспекту лекцій	10
2. Виступ на семінарі за обраною темою	17
3. Участь у груповій роботі за темою семінару	26
4. Участь у дискусії за темою семінару	10
5. Завершальний модульний контроль	37

Питання для підсумкового контролю

1. Наука як система знань. Наукознавство та його основні розділи.
2. Поняття, зміст, мета і функції науки.
3. Основні ознаки наукового дослідження. Системність, доказовість та теоретичність наукового дослідження.
4. Емпіричні, логічні та теоретичні пізнавальні завдання наукового дослідження.
5. Класифікація наукових досліджень.
6. Наукове та побутове психологічне знання.
7. Наукова проблема. Її ознаки.
8. Характерні особливості теоретичного дослідження у психології.
9. Оглядовий тип теоретичного дослідження.
10. Аналітичний тип теоретичного дослідження.
11. Конструюючий тип теоретичного дослідження.
12. Ідеалізація як вищий рівень теоретичного дослідження.
13. Мета-аналіз як метод теоретичного дослідження у психології.
14. Логіка та методологія наукового дослідження.
15. Поняття системного, комплексного та цілісного підходу в науковому дослідженні.

16. Загальнонаукові, часткові та спеціальні методи дослідження. Головні компоненти методики наукового дослідження.
17. Поняття методології та методики наукових досліджень. Методологія теоретичних досліджень.
18. Загальнонаукові методи теоретичного дослідження: ідеалізація; формалізація; аналіз; синтез; індукція; дедукція; прийняття гіпотез; створення теорії; узагальнення.
19. Основні компоненти сучасних теорій.
20. Основні розділи теоретичних розробок наукового дослідження: вивчення суті процесу, явища; формування гіпотези дослідження, вибір, обґрунтування і розробка моделі; математизація моделі; аналіз теоретичних рішень, формулювання висновків.
21. Основи методології досліджень емпіричного рівня. Пізнавальні прийоми і форми наукових досліджень.
22. Загальнонаукові теоретичні методи.
23. Аналіз та синтез, їх види: емпіричний, елементарно-теоретичний, структурногенетичний.
24. Дедукція та індукція. Поняття загального та часткового. Аксиоматичний та історичний методи теоретичних досліджень.
25. Моделювання та його принципи.
26. Ідеалізація, гіпотеза і теорія.
27. Загальна характеристика емпіричних методів.
28. Спостереження й експеримент. Порівняння і вимірювання. Опитування як метод.
29. Формалізація та аксіоматизація як методи наукового дослідження.
30. Схема та зразок опису мануалів психодіагностичних методик.
31. Характерні особливості емпіричного дослідження у психології.
32. Описовий дизайн емпіричного дослідження.
33. Індуктивно-кореляційний дизайн емпіричного дослідження.
34. Дедуктивно-кореляційний дизайн емпіричного дослідження.

35. Експериментальний дизайн емпіричного дослідження.
36. Дизайн емпіричного дослідження із розробки та апробації психотехнології.
37. Комбінований дизайн емпіричного дослідження.
38. Поняття змінної. Види змінних. Інтервальні (шкальні) змінні, їх характеристика та приклади.
39. Порядкові (ординальні) змінні, їх характеристика та приклади.
40. Номінальні змінні, їх характеристика та приклади.
41. Характеристики нормального розподілу. Крива Гауса.
42. Описові статистики в психологічних дослідженнях.
43. Міри центральної тенденції. Міри розподілу змінних. Взаємовідносини між змінними (взаємозв'язок, казуальність).
44. Обмеження при проведенні статистичного аналізу.
45. Статистична гіпотеза, її взаємовідношення з науковою гіпотезою.
46. Поняття про статистичний критерій.
47. Генеральна сукупність і вибірка.
48. Особливості перевірки статистичних гіпотез.
49. Статистична значущість критерію (p -рівень).
50. Статистичні критерії, що використовуються при аналізі кореляційних / асоціативних взаємозв'язків.
51. Статистичні критерії, що використовуються при аналізі причинно-наслідкових взаємозв'язків.
52. Поняття про коефіцієнти кореляції Пірсона, тау Кенделла та Спірмена та умови їх застосування.
53. Поняття про коефіцієнти асоціації Хі-квадрат та К Крамера, d Сомерса, Ета та умови їх застосування.
54. Поняття про F -критерій та умови його застосування.
55. Поняття про коефіцієнти лінійної регресії, порядкової, бінарної та мультиноміальної логістичної регресії та умови їх застосування.
56. Структура дослідження: обґрунтування актуальності і визначення теми дослідження, його мети, завдання.

57. Розробка концептуальних положень і апарату дослідження (гіпотези, методи, етапи, об'єкти, засоби).
58. Вивчення теоретичного і практичного стану проблеми.
59. Поняття актуальності дослідження та визначення ступеня його наукової розробки.
60. Визначення об'єкта, предмета, теми дослідження.
61. Збирання і відбір інформації для проведення дослідження.
62. Попереднє ознайомлення з літературою та визначення головних напрямків дослідження.
63. Формулювання загальної і проміжної цілей дослідження.
64. Вибір методології, опорних теоретичних положень дослідження.
65. Визначення ходу та передбачуваних результатів дослідження.
66. Побудова гіпотези дослідження, вибір методів дослідження.
67. Види гіпотез: нульова, описова, пояснювальна, основна, робоча, прогностична.
68. Наукове пізнання і моделювання.
69. Модель як метод описування системи.
70. Організація і проведення експерименту.
71. Обробка результатів спостереження.
72. Емпірична верифікація моделі дослідження.
73. Аналіз і узагальнення даних дослідження.
74. Визначення репрезентативності висновків.
75. Співставлення результатів дослідження із теорією.
76. Аналіз розходжень.
77. Уточнення теоретичних моделей, досліджень та висновків.
78. Проведення додаткових експериментів.
79. Реалізація результатів виконаного дослідження.
80. Обробка даних дослідження та оформлення результатів.

- 81.Форми відображення результатів наукового дослідження: повідомлення, доповіді, тези, статті, дипломні роботи, розділи до монографій, науково-методичні рекомендації, навчальні посібники, дисертації, монографії.
82. Поняття про візуалізацію результатів психологічного дослідження.
- 83.Переваги та недоліки використання таблиць як засобів візуалізації.
84. Переваги та недоліки діаграм та графіків як засобів візуалізації.
- 85.Багаторівневі таблиці та OLAP-куби.
- 86.Принципи побудови гістограм, лінійних графіків, секторних діаграм, стовпчикових діаграм, коробчатих графіків, діаграм розсіювання, кореляційних плеяд, дендрограм, мозаїчних діаграм, дискових діаграм.
- 87.Підгонка кривих як метод візуалізації нелінійних взаємовідносин.
- 88.Принципи побудови хордових діаграм, словесних хмар, шляхових діаграм.
- 89.Принципи візуалізації результатів регресійного аналізу.
- 90.Поширені помилки при візуалізації результатів психологічного дослідження.

Рекомендована література

Основна

1. Галян О.І. Експериментальна психологія: навч. посіб. / О.І. Галян, І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2012. – 400с.
2. Ганзен В.А. Теория и методология психологического исследования: практическое руководство / В.А. Газен, В.Д. Балин. – СПб.: СПбГУ, 1991. – 75с.
3. Готтсданкер Р. Основы психологического эксперимента. — М Изд-во МГУ, 1982. -464с.
4. Карпенко З.С. Експериментальна психологія: методичні рекомендації до практичного курсу / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 76с.
5. Кун Т. Структура научных революций. М.: «АСТ», 2003. — 605 с.
6. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. СПб.: Социально-психологический центр, 1996.- 391с.

7. Митина О. В. Основные идеи и принципы структурного моделирования / О.В. Митина // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ / Под ред. Б. С. Братуся, Е. Е. Соколовой. - М.: Смысл, 2006. - С. 272 - 296.
8. Митина О.В. Факторный анализ для психологов / О.В. Митина, И.Б. Михайловская. – М.: Учебно-методический коллектор «Психология», 2001. – 169 с.
9. Образцов П.И. Методы и методология психолого- педагогического исследования / П.И. Образцов . – СПб.: Питер, 2004. –268с.
- 10.Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис. докт. псих. наук :19.00.01 / Родіна Наталія Володимирівна. – Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 504 с. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/4098>
- 11.Уёмов А.И. Системные аспекты философского знания.– Одесса: Негоциант, 2000.– 160 с.

Додаткова

1. Бондарчук О.І. Експериментальна психологія: курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2003. – 120с.
2. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навчальний посібник. — К.: «ВД «Професіонал», 2007. — 208 с.
3. Гуцыкова С.В. Метод экспертных оценок. Теория и практика. – М.: «Институт психологии РАН». – 2011, 144 с. (Методы психологии).
4. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология: учеб. пособие / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2001. – 320с.
5. Константинов В.В. Экспериментальная психология: курс для практического психолога / В.В. Константинов. – СПб.: Питер, 2006. – 288с.

6. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія. Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 360 с.
7. Матурана У. Дерево познання / У. Матурана, Ф. Варела. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 224 с.
8. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. - М.: Педагогика, 1986. - 254 с.
9. Методы исследований и организация экспериментов / под ред. К.П. Власова. — Х.: Гуманитарный центр, 2002. — 256с.
10. Родіна Н.В. Психологія стресу, копінг-поведінки і здоров'я: навчально-методичний посібник / Н.В. Родіна; ОНУ ім. І.І. Мечникова. — Донецьк: «Східний видавничий дім», 2015. — 165 с.
11. Родіна Н.В. Системні уявлення про копінг в парадигмі Марковських моделей / Н.В. Родіна // Стаття у фаховому виданні Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2014. - № 9-10 (28-29). — С. 28-31.
12. Родіна Н.В. Системно-параметрична модель формування копінг-поведінки / Н.В. Родіна // Інтернет-конференція «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» (2 лютого-1 березня у м. Одеса, 2012), режим доступу: <http://forum.onu.edu.ua/index.php/topic,5064.0.html>.
13. Тощенко Ж. Т. Теоретические и прикладные проблемы исследования новых явлений в общественном сознании и социальной практике / Ж. Т. Тощенко // Социологические исследования. - 2010. - №7. - С. 3-6 .
14. Ханин, Ю.Л. Стандартный алгоритм адаптации зарубежных опросных методов / Ю.Л. Ханин // Психологические проблемы предсоревновательной подготовки спортсменов к ответственным соревнованиям / ЛНИИФК; под ред. Ю.Я. Киселева. Л., 1977. С. 129-135.
15. Экспериментальный метод в структуре психологического знания / Отв. ред. В.А. Барабанщиков. — М.: «Институт психологии РАН», 2012. — 828с.

16. Jaccard James, Jacoby Jacob Theory Construction and Model-Building Skills
A Practical Guide for Social Scientists (Methodology In The Social Sciences)
(2009).
17. Lance Charles E., Vandenberg Robert J. (eds.) More Statistical and
Methodological Myths and Urban Legends-Routledge (2014).
18. Taylor Catherine S. Validity and Validation (Understanding Statistics) Oxford
University Press, USA (2013).

Електронні інформаційні ресурси

1. Психологічна бібліотека Київського Фонду сприяння розвитку психічної культури. Даний ресурс містить максимально широкий спектр ключових текстів з психології, психогігієни, філософії, релігії, культурології та ін. Режим доступу: <http://psylib.kiev.ua/>
2. Сайт факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка представляє наукову фахову онлайнову бібліотеку, зокрема понад 20 повнотекстових електронних версій видань з психології. Режим доступу <http://www.socd.univ.kiev.ua/>
3. Інститут корекційної педагогіки і психології, м. Київ. Режим доступу www.ikpp.npu.edu.ua/index.php?limitstart
4. Сайт факультету Московського державного університету ім М.В.Ломоносова. В розділі «Наукова робота» розміщено монографії, статті співробітників університету. Режим доступу <http://www.psy.msu.ru/>
5. Перша українська електронна бібліотека підручників. Режим доступу <http://pidruchniki.com.ua/>
6. Електронна бібліотека. Режим доступу <http://www.info-library.com.ua/>
7. <http://www.odnb.odessa.ua/>- [ОННБ імені М.Горького](#) та електронна бібліотека.
8. <http://www.nbuv.gov.ua/> - Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського та електронна бібліотека.
9. <http://kspodn.onu.edu.ua/index.php/kunena/konferentsii-iipo> - Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки».
10. <http://www.rae.ru/upfs/> - «Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований».

10 обов'язкових завдань за предметом

При перездачі іспиту (чи підсумкового контролю) студент виконує 10 обов'язкових завдань за предметом, створених лектором курсу. Завдання, виконані в повному обсязі, оцінюються залежно від кількості виконаних завдань та повноти виконання.

1. Зробити конспект лекцій дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень».
2. Зробити конспект статті: В. М. Аллахвердов Типология теоретических исследований в психологии: когнитивный подход // Вестник СПбГУ. – 2011. - №12. – Вып. 2.
3. Зробити конспект статті: Н. В. Морошкина, В. А. Гершкович Типология эмпирических исследований в психологии // Вестник СПбГУ. – 2016. - №16. – Вып. 1.
4. Визначити сучасні уявлення про дизайн емпіричного дослідження.
5. Зробити порівняльний аналіз існуючих дизайнів емпіричних досліджень.
6. Визначити основні принципи моделювання.
7. Підготувати письмовий висновок щодо основних загальнонаукових методів теоретичного дослідження.
8. Зробити 7 мануалів психодіагностичних методик.
9. Підготувати презентацію доповіді на тему «Наукове пізнання і моделювання. Модель як метод описування системи».
10. Написати реферат на тему: «Поняття методології та методики наукових досліджень».

Глосарій:

Наукове дослідження це метод перевірки теорій і гіпотез шляхом застосування певних правил аналізу до даних, отриманих в результаті спостережень і інтерпретації цих спостережень в строго заданих умовах.

Наукове дослідження, ціль якого виробляти нові знання незалежно від перспектив застосування - фундаментальне дослідження.

Наукове дослідження, спрямоване на визначення перспективності роботи над темою, відшукування шляхів вирішення наукових завдань - пошукове дослідження.

Наукове дослідження, спрямоване переважно на застосування нових знань для досягнення практичних цілей, вирішення конкретних завдань - прикладне дослідження.

Методологія - це система принципів і підходів дослідницької діяльності, на які спирається дослідник в ході отримання та розробки знань в рамках конкретної наукової дисципліни.

Робота з вимірюваними характеристиками досліджуваного об'єкта, його «об'єктованими» властивостями - це кількісна обробка наукових даних.

Спосіб проникнення в сутність об'єкта шляхом виявлення його невимірюваних властивостей – це якісна обробка наукових даних.

Гістограма - це спосіб подання статистичних даних в графічному вигляді, у вигляді стовпчастих діаграм.

Лінійний графік відображає інформацію у вигляді ряду точок даних, під назвою «мітки», з'єднаних прямими відрізками.

Діаграма у вигляді кола, розділеного на сектори, кожен з яких відображає частку того чи іншого компонента в цілому.

Для зображення порівняльної величини явища в якийсь певний проміжок часу використовуються стовпчикові діаграми.

Діаграма розсіювання - математична діаграма, що зображує значення двох змінних у вигляді точок на декартовій площині.

Для візуальної демонстрації наявності або відсутності кореляції між двома змінними використовують діаграми розсіювання.

Дендрограми – деревоподібні діаграми, яка відображає послідовне об'єднання об'єктів у кластери;

Статистична таблиця є формою наочного викладу отриманих в результаті статистичного зведення та угруповання числових (цифрових) даних.

Діаграма - графічне зображення, що наочно показує лінійними відрізками або геометричними фігурами співвідношення між різними величинами.

Описове дослідження дає цілісну картину явища, описує структуру і динаміку явища та не виявляється причинних зв'язків.

Аналітичне дослідження спрямоване на виявлення прихованих протиріч і неявних припущень в уже існуючих теоретичних конструкціях,

Дослідження з побудови гіпотез, що знімають суперечності або між теоретичними конструкціями і даними досвіду, або між самими цими конструкціями називається - конструюючим типом теоретичного дослідження

Створення теорії (концепції) – це ідеалізація як вищій рівень теоретичного дослідження.

Аналіз загальних закономірностей в масиві досліджень присвяченим певної наукової проблеми – це мета-аналіз.

Емпіричне дослідження має на меті отримання фактичного матеріалу, який узагальнюється теоретичними проробками, або використовуюваного в прикладних цілях.

Дизайн по розробці і апробації психотехнології спрямований на перевірку ефективності корекційних заходів.

Монографія - наукова праця у вигляді книги з поглибленим і різнобічним дослідженням проблеми, що відрізняється повнотою і докладністю, цілісністю розгляду і узагальненістю висновків.

Розгорнутий публічний виступ з певної теми, що базується на даних теоретичних або практичних досліджень має назву наукова доповідь.

Наукова стаття - це закінчена і логічно цілісна публікація, що відображає результати дослідницької діяльності автора

Тези - це короткий виклад основних положень доповіді, лекції, повідомлення або наукової статті без системи доказів, аргументації і фактичного матеріалу.

«Синопис» в європейській термінології це наукове повідомлення.

Ступінь важливості дослідження на даний момент і в даній ситуації для вирішення певної проблеми, завдання або питання визначає його актуальність.

Тема наукового дослідження-це визначення досліджуваного явища, що охоплює певну область (аспект) наукової проблеми.

Основне питання, яке виникає при недостатності наявних знань для вирішення будь-якої наукової загадки і вимагає вирішення відноситься до наукової проблеми.

Змінна, що активно керована дослідником - незалежна змінна.

Змінна (будь-яке психічне явище, характеристика) - зміни якої розглядаються як реакції або відгуки на експериментальне вплив - залежна змінна.

Етап, який включає в себе збір фактичних даних за допомогою різних методів досліджень має назву дослідницький.

Розділ статистичної науки, в рамках якого вивчаються методи опису і представлення основних властивостей даних - описова статистика.

Міра відхилення значень випадкової величини від центру розподілу - дисперсія .

Статистичний взаємозв'язок двох або кількох випадкових величин - кореляція

Мета теоретичного дослідження - отримання узагальненого знання про який-небудь психологічному явищі.

Питання для самоконтролю:

1. Неодмінною умовою наукового дослідження є:

- А) актуальність,
- Б) достовірність,
- В) практична та/або теоретична значущість
- Г) все вищезазначене

2. Науковий метод (scientific method) в психології – це:

- А) набір процедур
- Б) система принципів
- В) процес верифікації
- Г) система знань

3. Які із запропонованих методів відносяться до теоретичних:

- А). аналіз і синтез
- Б). спостереження
- В). експеримент
- Г). бесіда

4. Підготовчий етап наукового дослідження являє собою:

- А) постановку проблеми
- Б) висування і обґрунтування гіпотези постановку проблеми
- В) усе перелічене
- Г) підбір методів

5. Наукове дослідження починається з:

- А) вибору теми
- Б) літературного огляду
- В) визначення актуальності теми
- Г) визначення бази дослідження

6. Формулювання мети дослідження відповідає на питання:

- А). що досліджується?
- Б). для чого досліджується?

В). ким досліджується?

Г). Як досліджується?

7. Недоведене твердження, припущення або здогад, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує подальшої перевірки на досвіді:

А) гіпотеза

Б) концепція

В) теорія

Г) ідея

8. Система аргументованих поглядів, що виражає певний спосіб бачення на розуміння досліджуваного явища.

А) теорія

Б) задача

В) гіпотеза

Г) концепція

9. Система несуперечливих, логічно взаємопов'язаних тверджень, що мають прогностичну силу по відношенню до будь-якого явища:

А) відкриття

Б) гіпотеза

В) теорія

Г) задача

10. Як співвідносяться об'єкт і предмет дослідження

А). не пов'язані один з одним

Б). об'єкт містить в собі предмет дослідження

В). об'єкт входить до складу предмета дослідження

Г). це тотожні поняття

11. Для наукового тексту характерна:

А). емоційна забарвленість

Б). логічність, достовірність, об'єктивність

В). лаконічність і стислість викладу

Г). статистичне підтвердження даних

12. Особливості наукового тексту полягають у:

- А). у використанні науково-технічної термінології
- Б). у викладі тексту від першої особи однини
- В). у використанні простих речень
- Г). в емоційній забарвленості

13. Види наукових публікацій:

- А) монографія
- Б) стаття
- В) тези
- Г) все вищевказане

14. Дипломна робота являє собою:

- А). Частину наукового дослідження кафедри
- Б). Один з розділів роботи наукового керівника
- В). закінчену розробку
- Г). наукову статтю

15. Стать – це:

- А) номінальна змінна
- Б) порядкова змінна
- В) інтервальна (шкальна) змінна
- Г) відносні змінні

16. Ступінь задоволеності життям – це

- А) номінальна змінна
- Б) порядкова змінна
- В) інтервальна (шкальна) змінна
- Г) відносні змінні

17. Вік людини – це

- А) номінальна змінна
- Б) порядкова змінна
- В) інтервальна (шкальна) змінна
- Г) відносні змінні

18. Нормальний розподіл описується кривою:

- А) Гауса
- Б) Еббінгауза
- В) Йєркса-Додсона
- Г) Бандури

19. До мір центральної тенденції відносяться:

- А) мода;
- Б) середнє арифметичне;
- В) медіана.
- Г) усе вищезазначене

20. Провідні методи теоретичного дослідження:

- А) абстрагування
- Б) аналіз
- В) дедукція
- Г) усе вищезазначене

21. Ведучі методи емпіричного дослідження:

- А) спостереження
- Б) експеримент
- В) психодіагностичні методи
- Г) все вищезазначене

22. До дизайнів емпіричного дослідження не можна віднести:

- А) описовий
- Б) кореляційний
- В) експериментальний
- Г) теоретичний

23. Надання в наочній формі даних експерименту або результатів теоретичного дослідження:

- А) концептуалізація
- Б) моделювання
- В) візуалізація

Г) обґрунтування

24. До способів графічного надання табличних даних відносяться:

А) діаграми

Б) дендрограми

В) схеми

Г) малюнки регресії

25. Кореляційні плеяди використовуються як наочний спосіб представлення результатів:

А) кореляційного аналізу

Б) регресійного аналізу

В) факторного аналізу

Г) аналізу відповідностей

Схема та зразок опису мануалів патопсихологічних методик.

Схема опису методики (мануал)

1. Автор-розробник тесту
2. Рік розробки, стандартизації
3. Спрямованість
4. Вік випробуваних
5. Вибірка стандартизації
6. Відомості про валідність, надійність
7. Наявні модифікації
8. Опис процедури проведення тесту
9. Інструкція
10. Стимульний матеріал
11. Обробка результатів
12. Ключі, шкали
13. Тестові норми, статеві відмінності, якщо є
14. Інтерпретація результатів, опис чинників, якщо є.

Приклад мануалу

ШКАЛА РЕАКТИВНОЇ І ОСОБИСТІСНОЇ ТРИВОЖНОСТІ СПІЛБЕРГЕРА-ХАНІНА

1. Автор – Ч. Спілбергер, адаптував Ю.Л. Ханін.
2. Роки розробки 1966-1973, адаптації 1976, 1978.
3. Шкала призначена для виявлення стану тривоги і тривожності як властивості особистості.
4. Вік від 17 років.
5. Стандартизований Ю.Л. Ханіним на студентах, спортсменах, музикантах, танцівниках – більше 500 випробуваних.

6. Валідність – корелює з 16-PF і EPQ. Високий рівень внутрішньої погодженості, ретестова надійність (14 днів) $r=0,77$ (особистісна тривожність), $r=0,59$ (ситуативна тривожність).

7. Для дітей 10-15 років шкала STAIC (State Trait Anxiety Inventory for Children).

8. Шкала допускає індивідуальне і групове застосування без обмеження часу. У разі групового обстеження кількість учасників не має перевищувати 15 чоловік. Кожному необхідно надати окреме місце для заповнення шкал. Звичайно заповнення обох підшкал займає не більш 15-20 хвилин. Інструкція до кожної підшкали надається окремо, безпосередньо перед відповідями обстежуваних. Після того, як психолог переконується, що інструкція є зрозумілою, обстежуваний або група починає виконувати завдання.

9. Інструкція до підшкали актуальної тривоги: «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче тверджень і прогляньте варіанти можливих відповідей. Визначте, якою мірою кожне твердження підходить до Вашого самопочуття на даний момент. Проти кожного твердження закресліть відповідну цифру. Працюйте швидко і уважно, не пропускайте жодного твердження». Інструкція до підшкали особистісної тривожності: «Прочитайте уважно кожне з наведених нижче тверджень і прогляньте варіанти можливих відповідей. Визначте, як Ви відчуваєте себе звичайно. Проти кожного твердження закресліть відповідну цифру. Працюйте швидко і уважно, не пропускайте жодного твердження».

10. У основі шкали – суб'єктивна оцінка людиною своїх переживань, відчуттів, дій. Найбільші діагностичні можливості шкали виявляються при обстеженні дорослих, починаючи з 17 років. Стимульний матеріал, устаткування. Для обстеження необхідні бланки «Шкали самооцінки». Шкала містить дві підшкали. Перша називається підшкалою актуальної (АТ) або реактивної тривоги (РТ), містить 20 тверджень (1-20) для виявлення стану тривоги. Друга одержала назву підшкали особистісної тривожності (ЛТ), містить також 20 тверджень (21-40) для визначення тривожності як властивості особистості.

Шкала ситуативної тривожності (СТ)

№	Твердження	Відповіді			
		Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно, так	Цілком вірно
1	Я спокійний	1	2	3	4
2	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3	Я знаходжуся в напруженні	1	2	3	4
4	Я внутрішньо скутий	1	2	3	4
5	Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6	Я засмучений	1	2	3	4
7	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8	Я відчуваю душевний спокій	1	2	3	4
9	Я стривожений	1	2	3	4
10	Я переживаю почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11	Я упевнений в собі	1	2	3	4
12	Я нервую	1	2	3	4
13	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14	Я напружений	1	2	3	4
15	Я не відчуваю скутості, напруженості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4
17	Я стурбований	1	2	3	4
18	Я дуже збуджений і мені ніяково	1	2	3	4
19	Мені радісно	1	2	3	4
20	Мені приємно	1	2	3	4

Шкала особистісної тривожності

№	Твердження	Відповіді
---	------------	-----------

		Ніколи	Майже ніколи	Часто	Майже завжди
1	У мене буває піднесений настрій	1	2	3	4
2	Я буваю дратівливим	1	2	3	4
3	Я легко можу засмутитися	1	2	3	4
4	Я хотів би бути таким же удачливим, як і інші	1	2	3	4
5	Я сильно переживаю неприємності і довго не можу про них забути	1	2	3	4
6	Я відчуваю приплив сил, бажання працювати	1	2	3	4
7	Я спокійний, холоднокровний і зібраний	1	2	3	4
8	Мене турбують можливі труднощі	1	2	3	4
9	Я дуже переживаю через дурниці	1	2	3	4
10	Я буваю цілком щасливий	1	2	3	4
11	Я все приймаю близько до серця	1	2	3	4
12	Мені не вистачає упевненості в собі	1	2	3	4
13	Я відчуваю себе беззахисним	1	2	3	4
14	Я намагаюся уникати критичних ситуацій і труднощів	1	2	3	4
15	У мене буває нудьга	1	2	3	4

16	Я буваю задоволений	1	2	3	4
17	Усілякі дурниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
18	Буває, що я відчуваю себе невдахою	1	2	3	4
19	Я врівноважена людина	1	2	3	4
20	Мене охоплює занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

11-12. Обробка. Обробка одержаних відповідей здійснюється за допомогою «ключа». При обробці слід враховувати «прямі» і «зворотні» твердження, що містяться в обох підшкалах. «Прямі» спрямовані безпосередньо на діагностику стану тривоги або тривожності як властивості особистості. Наприклад, твердження 3 «Я знаходжуся в напруженні» або 9 «Я дуже переживаю через дурниці». У першому випадку про наявність тривоги судять по відповідях «мабуть, так», «вірно» і «цілком вірно», в другому про наявність тривожності – «іноді», «часто» і «майже завжди». У зворотних твердженнях тривога або тривожність діагностуються побічно, через заперечення ознак спокою, емоційної рівноваги. Наприклад, в твердженні 1 «Я спокійний» ознакою тривоги буде відповідь «ні, це не так», а в твердженні 39 «Я урівноважена людина» тривожність полягає у відповіді «майже ніколи».

У підшкалі актуальної тривоги наступні твердження належать до прямих: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18, до зворотних: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

У підшкалі особистісної тривожності наступні твердження належать до прямих: 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40, до зворотних: 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

При визначенні того, наскільки виражено актуальну тривогу, окремо обчислюють суми балів за прямими і зворотними твердженнями. Потім з суми балів за прямими твердженнями віднімають суму балів за зворотними, до

одержаної різниці додають 50. Завдяки цьому результат – завжди позитивне число.

Формула обчислення виглядає таким чином: $AT(PT) = A - B + 50$, де $AT(PT)$ – актуальна тривога, A – сума балів за прямими твердженнями, B – сума балів за зворотними твердженнями. Середньогрупове значення з актуальної тривоги складає $35,3 \pm 8,7$ балу. Рівні актуальної тривоги (у балах): 0–30 – низький; 31–45 – середній; 46 і більш – високий.

Аналогічно при визначенні особистісної тривожності обчислюється сума балів за прямими і сума балів за зворотними твердженнями. Потім з суми балів за прямими твердженнями віднімають суму балів за зворотними. До одержаної різниці додають 35. Результат – завжди позитивне число. Формула виглядає таким чином: $LT = Z - D + 35$, де LT – особова тривожність, Z – сума балів за прямими твердженнями, D – сума балів за зворотними твердженнями.

13. Середньогрупове значення з тривожності складає $37,7 \pm 8,7$ балу. Рівні тривожності (у балах): 0–30 – низький; 31–45 – середній; 46 і більш – високий.

14. Інтерпретація. При інтерпретації одержаних результатів слід враховувати відмінності, існуючі в психологічному змісті актуальної тривоги і особистісної тривожності. Актуальна (реактивна) тривога характеризується перш за все тимчасовим переживанням напруження, занепокоєння, заклопотаності, скутості й т.ін. Ці переживання супроводжуються певними фізіологічними реакціями, зокрема, збільшенням частоти серцевого пульсу, частоти дихання, підвищенням в'язкості слини, посиленням потовиділення і т.п. Виникнення відчуття тривоги відображає високу значущість тієї конкретної ситуації або окремих її елементів, в якій знаходиться людина. Це реакція на ті труднощі, які реально встають перед людиною в даний момент. Крім того, вона може сприймати те, що відбувається в даний момент, як трудність, як небезпеку для свого «Я» або для свого фізичного існування. Актуальна тривога – це емоційна відповідь на все, що відбувається з нею і навколо неї на момент обстеження, це динамічна характеристика емоційних переживань. Із зміною значущості ситуації для людини можлива зміна рівня актуальної тривоги.

Низький рівень актуальної тривоги означає недостатню актуалізацію потреб в даний момент у зв'язку з невисокою значущістю для людини того, що відбувається навколо. Ситуація сприймається відповідно до її об'єктивної емоціогенності або як переборна. Людина не помічає ніякої загрози ні для власного престижу, ні для самооцінки, ні для свого фізичного існування. Вона впевнена в собі, в своїх починах. Мотив успіху переважає над мотивом уникнення невдачі. Достатнє внутрішнє розслаблення дозволяє точно виконувати складну, копітку роботу, що вимагає тривалої концентрації уваги. Людина орієнтована на спілкування, не побоюється вступати в контакт, здатна активно захищати свою позицію, незважаючи на певний тиск групи. Вона відкрита до критики і може брати відповідальність на себе, ухвалюючи якесь важливе рішення. Низький рівень тривоги можливий також у тих, у кого в емоційному досвіді зустрічалися подібні ситуації.

При середньому рівні актуальної тривоги людина надає підвищеної значущості окремим елементам ситуації, або вона знаходить в собі сили і можливості контролювати власні емоційні переживання. Така людина прагне об'єктивно оцінювати виникаючі ситуації. Проте це вдається не відразу, оскільки відсутня повна впевненість в собі, в щасливому результаті ситуації. Тому можливе короткочасне, не дуже істотне порушення емоційної рівноваги, зниження працездатності. Відновлення емоційного комфорту, впевненості в собі відбувається досить швидко після усунення напруженої ситуації або повноцінного включення механізмів особистісної регуляції і самоконтролю.

Високий рівень актуальної тривоги свідчить про те, що ситуація, в якій знаходиться людина, надзвичайно важлива для неї. Вона зачіпає актуальні на даний момент потреби, має велике особистісне значення. При цьому усвідомлено або неусвідомлено людина сприймає її як таку, що несе загрозу фізичному існуванню, престижу, авторитету в групі або самооцінці. Людина відчуває напруження, занепокоєння, м'язову скутість. Вона сконцентована на тому, що відбувається, або на власному ставленні до цього. Перешкоди на шляху до досягнення мети здаються непереборними і небезпечними. Вона незадоволена

собою, іншими людьми, часто замикається в собі. Реальне усунення перешкод або зміна ставлення до них може викликати зниження актуальної тривоги.

При інтерпретації результатів, одержаних за підшкалою особистісної тривожності, слід брати до уваги особливості формування і проявів властивостей особистості, а також ту роль, яку відіграють особистісні властивості в адаптивному процесі. Тривожність – це відносно стійка властивість особистості, що характеризує схильність сприймати досить широке коло ситуацій як загрозливі і реагувати на них, як правило, розвитком відчуття занепокоєння, тривоги.

Людина з низьким рівнем особистісної тривожності сприймає більшість труднощів, що з'являються, адекватно їхній об'єктивній емоційній насиченості. Загрозливими для неї стають в основному ситуації, що представляють реальну небезпеку для життя, ставлять її на грань між життям і смертю. Поведінка, взаєностосунки з іншими людьми навколо регулюються упевненістю в успіху, в можливості розв'язання конфліктів. У виникненні конфліктних ситуацій наголошується схильність до звинувачення інших людей. Критичні зауваження оточуючих переносяться спокійно, без роздратування. Похвала, схвалення сприймаються як реально заслужені. Домінує мотив успіху, що дозволяє бачити перешкоди переборними. Для усунення перешкод, для досягнення мети можливе залучення як власних сил, так і допомоги людей навколо.

При середньому рівні особистісної тривожності людина відчуває себе комфортно, зберігає емоційну рівновагу, працездатність переважно в ситуаціях, до яких вона вже встигла адаптуватися, в яких вона знає, як поводитися, знає міру своєї відповідальності.

При ускладненні ситуації або з'явленні додаткових труднощів можлива поява тривоги, занепокоєння, відчуття напруження, емоційного дискомфорту. Відновлення емоційної рівноваги відбувається після досягнення достатнього рівня адаптованості.

Високий рівень особистісної тривожності означає, що більшість ситуацій, в яких опиняється людина, сприймається як загрозливі для її престижу, самооцінки,

фізичного здоров'я. Поведінка, контакти з людьми регулюються, перш за все, емоціями. Висока емоційна чутливість поєднується з підвищеною вразливістю, образливістю, що значно ускладнює спілкування, створює безліч комунікативних бар'єрів. Зауваження інших сприймаються як осуд, образа. Проте і схвалення, підтримка, особливо компліменти, не викликають довіри або приймаються за лестощі. Конфліктних ситуацій людина або уникає, або вони викликають тривале відчуття вини. Перешкоди на шляху до досягнення мети часто сприймаються як непереборні. Домінуючий в структурі особистості мотив уникнення невдачі заважає своєчасним пошукам оптимального рішення. Невдачі часто переживаються як трагедії і надовго привертають увагу, знижують активність, необхідну для їх реального подолання і аналізу.

При проведенні психодіагностичного консультування за результатами шкали Спілбергера-Ханіна треба враховувати, що рівні актуальної і особистісної тривожності можуть не співпадати у однієї і тієї ж людини. Висока актуальна тривога може поєднуватися з низкою особистісною, і навпаки, низькій актуальній тривозі відповідає висока особистісна тривожність. Це відбиває, перш за все, існування досить складних співвідношень між особистісними властивостями і їх актуальним проявом в конкретних ситуаціях. Можна припустити, що певне коло ситуацій успішно долається тривожною особистістю, що зберігає її крихку емоційну рівновагу. Так само і для емоційно стійкої особистості існує своє коло значущих ситуацій, в яких цілком вірогідна поява відчуття тривоги, занепокоєння і навіть страху.